

10 ГОДИНИ ПОТОА

**Извештај за напредокот во
имплементација на Конвенцијата на ОН
за правата на лицата со попреченост**

**Републички центар за поддршка на лица
со интелектуална попреченост - ПОРАКА**

www.poraka.org.mk

**Републички центар за поддршка на лица
со интелектуална попреченост -ПОРАКА-**

10 години потоа

**Извештај за напредокот во имплементација
на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со
попреченост**

Декември 2021 година

Наслов:

10 години потоа - Извештај за напредокот во имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост

Издавач:

Републички центар за поддршка на лица со интелектуална попреченост - ПОРАКА

ул. "Орце Николов" бр. 122, 1000 Скопје

тел.: 02/329 69 61

е-mail: poraka@t.mk

web: www.poraka.org.mk

Автори:

М-р Владо Крстовски и Д-р Василка Димоска Де Јонг

Скопје, декември 2021 година

Тираж: 500 примероци

Содржина

1	Вовед	5
2	Методологија	6
3	Резиме	7
4	Модел на проценка, дефинирање на попреченост и статистика	8
5	Недискриминација и подигање на јавна свест	9
6	Пристапност	10
7	Здравствена заштита и осигурување	11
8	Самостојно живеење и вклученост во заедницата	13
9	Образование	16
10	Работа и вработување	18
11	Соодветен животен стандард и социјална заштита	20
12	Почит за домот и семејството	21
13	Еднакво признавање пред законот	22
14	Учество во политичкиот и јавниот живот	24
15	Учество во културниот живот и спортот	25
16	Национална координација и национален мониторинг	26

1

Вовед

Поминаа 10 години од ратификацијата на [Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост](#) (во натамошниот текст Конвенцијата) од страна на Република Северна Македонија. Во декември 2011 година, водени од хуманите аспекти и придобивки кои ги нуди Конвенцијата, сите пратеници во тогашниот собраниски состав едногласно, без задршки и резерви, го донесоа [Законот за ратификација на Конвенцијата](#) и се обврзаа државата да го вгради овој меѓународен договор во националното законодавство. Имајќи ја силата на закон со кој се гарантираат сите човекови права на лицата со попреченост на еднаква основа со другите, Конвенцијата стана најважниот договор за човекови права на лица со попреченост кој треба да се почитува и соодветно да се имплементира од националните и локалните власти. Целта на овој извештај да одговори на прашањето дали државата остана доследна на својата заложба и што и колку е постигнато во изминатите 10 години, како резултат на имплементацијата на Конвенцијата.

Основната програмска определба на РЦПЛИП - ПОРАКА за унапредување на човековите права на лицата со попреченост во изминатите петнаесетина години е силно поврзана со Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост. РЦПЛИП – ПОРАКА, како член на Европската асоцијација на обезбедувачи на сервисни служби за лица со попреченост – ЕАСПД, Европската Инклузија и Интернационалната Инклузија, учествуваше во подготовките на текстот на Конвенцијата и даде придонес за дефинирање на дел од членовите на Конвенцијата кои се меѓу најзначајните за лицата со интелектуална попреченост: деловната способност, образование, социјални услуги и вработување.

На национално и локално ниво, РЦПЛИП – ПОРАКА ја предводеше кампањата за истакнување на потребата од ратификација на Конвенцијата насловена „Правата да станат реалност!“, која во декември 2011 година резултираше со конечна ратификација на Конвенцијата во македонското собрание. По ратификацијата, РЦПЛИП – ПОРАКА продолжи да ја користи Конвенцијата како основен инструмент за лобирање и застапување, потенцирајќи ги нејзините одредби како основни насоки во кои државата треба да ги развива и остварува човековите права на лицата со интелектуална попреченост, на еднаква основа со другите граѓани.

Претходните истражувања на РЦПЛИП – ПОРАКА во 2010 и 2013 година покажаа дека државата е на самиот почеток на прифаќање на пристапот на човекови права кон лицата со попреченост. Тогашните законски решенија и политики ни оддалеку не беа во согласност со одредбите на Конвенцијата, што претставуваше аларм и дополнителен поттик за организациите на лицата со попреченост, вклучувајќи ја РЦПЛИП – ПОРАКА, да делуваат и да бараат соодветна имплементација на Конвенцијата. Во изминатата деценија, во поедини области, како што е прикажано во прегледот, направени се значителни поместувања напред, но во многу области сè уште сме на самиот почеток. РЦПЛИП – ПОРАКА заедно со своите локални организации останува посветена во својата мисија, да бара, иницира, коригира и придонесува за целосно почитување и спроведување на Конвенцијата, согласно своето програмско мото - ПРАВАТА ДА СТАНАТ РЕАЛНОСТ!!!

2

Методологија

Извештајот „10 години потоа“ е резултат на спроведеното истражување од страна на Извршната канцеларија на РЦПЛИП – ПОРАКА во втората половина на 2021 година. При тоа, беше употребен комбиниран пристап во прибирањето на потребните информации и податоци, односно десктоп анализа и фокус групи со релевантни чинители:

- Компаративен преглед на законодавство, политики, програми, извештаи на релевантни институции кои придонеле за унапредување на правата на лицата со интелектуална попреченост во изминатите 10 години од ратификацијата на Конвенцијата,
- Фокус групи со претставници на државни институции, организации, лица со интелектуална попреченост и родители.

Со оглед на тоа што истражувањето има за цел да прикаже колку состојбата со човековите права на лицата со попреченост во нашата држава се променила

во изминатите 10 години, еден од основните извори на информации се документираните активности на РЦПЛИП – ПОРАКА кои се однесуваат на Конвенцијата. Дополнително, како основа за споредба се користеа претходните истражувања на РЦПЛИП – ПОРАКА во 2010 и 2013 година.

Во голема мера беа консултирани сите документи кои произлегоа од процесот на известување на државата пред Комитетот на ОН за правата на лицата со попреченост во 2018 година, а во кој РЦПЛИП – ПОРАКА беше еден од главните носители: [иницијалниот државен извештај за имплементација на Конвенцијата](#) (2014 година), [листата на прашања на Комитетот и одговорите на државата, алтернативниот извештај на организациите на лицата со попреченост поднесен до Комитетот](#) (2018 година), како и [Заклучните согледувања за имплементацијата на Конвенцијата од Комитетот на ОН за правата на лицата со попреченост](#) (2018).

3

Резиме

Најзначајните промени во изминатите 10 години од ратификацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост, кои подетално се образложени во понатамошниот текст на извештајот, се:

- Зголемено е признавањето на човековите права на лицата со интелектуална попреченост и нивното прифаќање како еднакви граѓани во општеството. Постигнат е напредок во подигањето на јавна свест за правата на лицата со попреченост, односно намален е степенот на предрасуди и нивно етикетирање. На попреченоста сè повеќе се гледа како на прашање на човекови права.
- Отпочнат е процесот на креирање систем на функционална проценка на деца и млади со попреченост, во согласност со Меѓународната класификација за функционалност, попреченост и здравје (МКФ) на Светската здравствена организација.
- Подобрена е рамката за заштита од дискриминација преку новиот Закон за спречување и заштита од дискриминација.
- Позитивни промени се очигледни во социјалната заштита – овозможени се нови права и зголемени надоместоци за лицата со интелектуална попреченост. Особено е значајно што лицата со тешка и длабока интелектуална попреченост над 26 годишна возраст, конечно, во 2019 година, беа законски утврдени како можни корисници на надоместокот за попреченост.
- Во областа на социјалните услуги постои евидентен напредок, но сè уште е потребно подобрување на квалитетот на постоечките сервисни служби, нивно надградување за да можат подобро да одговараат на потребите, подобра распределеност на регионално/локално ниво, како и развој на новите видови услуги кои се зацртани во подобрената законска рамка. Во целиот процес, потребно е граѓанскиот сектор да биде прифатен како рамноправен партнер на државата.
- Како резултат на активностите во реформскиот процес за деинституционализација во изминатите неколку години, сите деца (со и без попреченост) кои беа сместени во резиденцијални институции се преселени од институциите и опфатени во социјални услуги во заедницата.
- Значителен напредок во развојот на инклузивното образование е постигнат со донесувањето на новиот Закон за основно образование и Концепцијата за инклузивно образование, како основа за поттикнување и конечно вистинско започнување на процесот на образовна инклузија во позитивна насока. Исто така, голем исчекор претставува иницијативата за вработување на 500 образовни асистенти кои ќе дадат поддршка на децата со посебни образовни потреби во редовните училишта во учебната 2021/2022 година. Ефикасноста на оваа иницијатива ќе биде предмет на дополнителна проценка.
- Состојбите во областа на вработување останаа непроменети во изминатата деценија од ратификацијата на Конвенцијата, односно сè уште е доминантен е моделот на вработување на лицата со интелектуална попреченост во заштитни друштва. Во фаза на изработка е целосно нов закон за вработување на лица со попреченост, кој се очекува да донесе значително подобри решенија: воведување на квотен систем и професионална рехабилитација, воведување на моделот на поддржано вработување и подобри можности за вработување на отворен пазар на труд.

4

Модел на проценка, дефинирање на попреченост и статистика

Несомнено е дека „категоризацијата“, како практика за оцена на специфичните потреби на лицата со попреченост, не е во согласност со современите трендови, особено со пристапот на човекови права. Во изминатите неколку години, на иницијатива на Националното координативно тело за имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост, а преку координирана заедничка активност на Министерството за труд и социјална политика, Министерството за здравство и Министерството за образование и наука, беше направена промена на овој застарен модел за „категоризација“, односно беа преземени низа активности за воспоставување на модел на проценка на децата и младите со попреченост, кој се базира на Меѓународната класификација за функционалност, попреченост и здравје (МКФ) на Светската здравствена организација. Со поддршка од УНИЦЕФ, конечно започна да се реализира иницијативата за воведување современ пристап кој нема да се фокусира на оштетувањата и ограничувањата, туку на можностите и потенцијалите на секое дете, и ќе поттикне признавање на правата на секоја индивидуа да живее во заедницата и да ги користи достапните сервисни служби за рехабилитација и поддршка во местото на живеење, согласно принципите на МКФ. Досега се оформени пет регионални тела за функционална проценка (два регионални и еден национален центар во Скопје и по еден регионален центар во Струмица, Гостивар и Битола), а во тек е воспоставување на вакви тела во Охрид, Куманово, Велес и Штип.

Во однос на терминологијата, во изминатите 10 години е постигнат голем исчекор кон прифаќање на терминот „попреченост“ како најсоодветен и општествено прифатен термин, наместо термините „хендикеп“, „инвалидност“, „посебни потреби“ итн. Најзаслужни

за тоа се организациите на лицата со попреченост кои останаа доследни на употреба на терминот „попреченост“ и покрај големиот отпор на помал дел од самите лица со попреченост и професионалци, како и пошироката јавност.

Исто така, за поздравување е практиката на државата во последниве години при дефинирањето на попреченоста во националното законодавство да ја презема и употребува дефиницијата за лицата со попреченост која е дадена во Конвенцијата.

Непостоењето на соодветни статистички податоци за планирање на програми и политики за лицата со попреченост остана една од главните системски пречки во изминатата деценија од ратификацијата на Конвенцијата, но и претходно. Пописот на населението во 2021 година претставуваше исклучителна можност да се надмине овој проблем и конечно да се осознае реалната бројка на лица со попреченост. Но, и покрај реакциите од организациите на лица со попреченост и укажувањата од Народниот правобранител, сетот на прашања за лица со попреченост кои беа преземени од [Вашингтонската група за статистика за попреченост](#) беа несоодветно адаптирани во пописниот формулар, односно недоволно прецизни. Тоа веројатно ќе доведе до нерелевантни податоци и нереален број за лица со попреченост, односно неупотребливи статистички податоци за креирање ефикасни политики за унапредување на правата на лицата со попреченост.

Дополнително, негативен аспект во однос на статистиката е непостоењето на сеопфатен национален регистар или база на податоци за лицата со попреченост. Иако, ова прашање е уредено со [Законот за национална база на податоци за лица со инвалидност](#), донесен во 2015 година, истиот не е спроведен.

Препораки:

- Целосно воведување на новиот модел за функционалната проценка согласно МКФ и обезбедување на сите потребни материјални, инфраструктурни и човечки ресурси за непречена функција на телата за проценка.
- Понатамошно континуирано делување за прифаќање и употреба на соодветна терминологија за лицата со попреченост од страна на сите чинители и јавноста.
- Креирање на национален регистар на лица со попреченост и спроведување на Законот за национална база на податоци за лица со инвалидност, како основа за креирање и унапредување на правата на лица со попреченост во државата.

5

Недискриминација и подигање на јавна свест

Конвенцијата на Обединети нации за правата на лицата со попреченост во член 5 го потврдува универзалниот принцип на рамноправност и еднаквост на сите луѓе, кое се постигнува со забрана на секаква дискриминација врз основа на попреченост и гарантирање на еднаква и ефикасна законска заштита од дискриминација.

Во членот 8, Конвенцијата ги утврдува обврските на државите за подигање на јавната свест, односно за усвојување на директни, ефективни и соодветни мерки за подигнување на свеста во целото општество; промовирање почит за правата и достоинството на овие лица; борба против стереотипите, предрасудите и штетните практики во сите области од животот; како и промовирање свесност за способностите и придонесите на лицата со попреченост.

Во претходните истражувања на РЦПЛИП – ПОРАКА, но и на други организации, основен наод во областа на недискриминација и подигнување на јавната свест беше дека отсутствуваат континуирани акции за информирање на јавноста за правата на лицата со попреченост, како на национално, така и на локално ниво. Исто така, организациите укажуваа дека дискриминацијата врз лицата со попреченост тешко се докажува, а самите лица со попреченост многу ретко се охрабруваат да побараат законска заштита од дискриминација. Доволен показател за ова е фактот што во периодот 2011 – 2016 година, Комисијата за заштита од дискриминација примила само 44 претставки врз основ на попреченост, од кои во само 3 случаи е утврдена дискриминација по основ на попреченост.¹ Ваквата состојба е застапена и во [Заклучните согледувања на Комитетот на ОН за правата на лицата со попреченост](#), каде се потенцира дека лицата со попреченост се недоволно заштитени од дискриминација.

Со донесувањето на новиот [Закон за спречување и заштита од дискриминација](#) во 2019 година и особено со воспоставувањето на новата Комисија за спречување и заштита од дискриминација во 2021 година, направен е голем напредок, односно надминати се неколку клучни слабости: попреченоста е дефинирана согласно Конвенцијата и е предвидена како една од дискриминаторските основи, а оневозможувањето на „соодветно приспособување“ за лица со попреченост се смета за дискриминација.² Дополнително, формирањето

на новата Комисија, особено назначувањето на дел од членовите од граѓанскиот сектор со соодветно искуство во областа, претставува голема придобивка, но сепак се забележуваат критиките за недостатокот на жени и лица со попреченост во нејзиниот состав.

Споредбено со состојбите пред 10 години, може да се каже дека постои одреден напредок во поглед на подигање на јавната свест, но сепак сè уште постои висок степен на предрасуди. Позитивниот напредок се должи на спроведување на позитивни кампањи, фокусирајќи се на потенцијалот и можностите на лицата со попреченост како еднакви граѓани во општеството. Овие активности се предводени од организациите на лицата со попреченост, со вклучување на државните институции - ресорните министерства, но и меѓународните организации - особено УНИЦЕФ како најголем поддржувач на реформските процеси поврзани со децата со попреченост.

Една од основните програмски определби на РЦПЛИП – ПОРАКА е континуирано спроведување на активности за подигнување на јавната свест во однос на правата на лицата со интелектуална попреченост и нивните семејства. Почнувајќи од 2003 година, РЦПЛИП – ПОРАКА презема голем број на иницијативи чиј фокус беше разбивање на предрасудите и промовирање на правото на достоинствен живот во заедницата за лицата со интелектуална попреченост.³ Во изминатите пет години, за истакнување се двата проекти [„Попреченоста е прашање на перцепција“](#) и [„Партнерство, застапување](#)

1 Податокот е преземен од Алтернативниот извештај за имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост.

2 Соодветно приспособување е неопходно и соодветно изменување и приспособување потребно во одреден случај, што не предизвикува несразмерно или непотребно оптоварување, а со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човекови права и слободи на лицата со попреченост, на еднаква основа со другите.

3 РЦПЛИП – ПОРАКА започна со својата прва професионално осмислена кампања „Не ја тестирајте вашата интелигенција, тестирајте ја вашата човечност“, и продолжи со следните кампањи „Што е со моите права?“, „Преку различноста до еднаквост во општеството“, „Правата да станат реалност!“ итн.

[и комуникација за ефикасна инклузија на лицата со попреченост](#)“ во кои Националниот совет на инвалидски организации на Македонија⁴ беше вклучен како партнерска организација на Македонскиот институт за медиуми, а кои продуцираа медиумски содржини со кои значително се делуваше врз начинот на кој лицата се портретираат во медиумскиот простор.

Исто така, РЦПЛИП – ПОРАКА во изминатите пет години започна активности за поттикнување на само-застапништво кај лицата со интелектуална попреченост, односно спроведување на активности за зајакнување на лицата со интелектуална попреченост (корисници во социјалните сервисни служби на РЦПЛИП – ПОРАКА), самостојно и со поддршка да ги застапуваат своите права.

Препораки:

- Целосна имплементација на законската рамка за спречување и заштита од дискриминација.
- Поттикнување и охрабрување на лицата со попреченост да пријавуваат дискриминација.
- Продолжување со континуирани активности за подигнување на јавната свест.
- Зајакнување на соработката со медиумите со цел да прифатат начини на известување кои се базирани на пристапот на човекови права за лицата со попреченост.

6

Пристапност

Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост во членот 9 укажува дека државите треба да преземаат соодветни мерки за да им обезбедат на лицата со попреченост пристап, на еднаква основа со другите, до просторната околина, транспорт, информации и комуникации, вклучувајќи и до информатичките и комуникациските технологии и системи, како и до други капацитети и услуги отворени или обезбедени за јавноста, во урбаните и во руралните области.

Во нашата држава, имплементацијата на овие одредби во изминатите 10 години од ратификацијата на Конвенцијата е незначителна и незадоволителна, што во најголема мера се должи на непочитувањето на законската рамка која го уредува ова прашање во областа на физичката пристапност. Слично, во областа на пристапност до информации и комуникации за лица со интелектуална попреченост не е направено многу.

Физичката пристапност како основно човеково право, од која зависи остварување на многу други човекови права (пристап до здравствена заштита, пристап до образование, пристап до правда итн.) не се остварува доследно и покрај постоечките законски и подзаконски решенија. [Законот за градење](#) и [Правилникот за начинот на обезбедување на непречен пристап, движење, престој и работа на лицата со инвалидност до и во градбите](#) се солидна основа за овозможување на пристапност, но недостасува нивно целосно имплементирање, или строго

санкционирање на субјектите кои избегнуваат нивна имплементација. Државата оформи и Акциски план за реализација на проекти за обезбедување на пристапност за лица со попреченост во јавни објекти, но неговата имплементација не ги даде очекуваните резултати.

Во изминатата деценија можат да се воочат повеќе позитивни примери во кои јавни и приватни институции, самоиницијативно или со поттик и поддршка од организациите на лица со попреченост, преземаат активности за подобрување на пристапноста до и во своите објекти.⁵ Но, и покрај ваквите позитивни примери, преовладуваат ставовите на повеќето организации на лицата со попреченост дека не постои стратешки пристап во подобрување на состојбите со пристапноста низ сите сектори и насекаде низ државата.

Пристапот до информации и комуникации е исто така специфичен за лицата со интелектуална попреченост.

⁴ РЦПЛИП – ПОРАКА во име на НСИОМ ги координираше двата проекти.

⁵ Министерството за труд и социјална политика осигура дека сите 13 новоотворени детски градинки во 2021 година ги задоволуваат стандардите за физичка пристапност, а Министерство за образование ја поставува физичката пристапност како еден од критериумите кој мора да се почитуваат при реконструкција на постоечките или изградба на нови училишта.

Информациите можат да бидат пристапни за лицата со интелектуална попреченост единствено преку воведување и широка употреба на лесно разбирлив и достапен формат за лицата со интелектуална попреченост, но во изминатите години освен напорите на РЦПЛИП – ПОРАКА за промовирање на овој формат, не се забележани други позначајни иницијативи за обезбедување достапност на информациите.

Можеби единствен позитивен пример за употреба на лесно читливи и лесно разбирливи формати од страна на државни институции е Министерството за здравство, кое за време на пандемијата со КОВИД-19 ги објавуваше официјалните информации за заштита и спречување на ширењето на корона вирусот во формат кој беше разбирлив и за лицата со интелектуална попреченост.

Препораки:

- Почитување, доследна примена и практична реализација на законската регулатива и на нормативите за планирање на просторот и за проектирање на објектите со што истите ќе бидат достапни за лицата со интелектуална и комбинирана попреченост од секоја возрасна група (рампи, лифтови, звучна и светлосна сигнализација, тротоари со благ наклон и други форми кои ќе овозможат непречено движење и ориентација во просторот).
- Оформување на стратегија и акциски план за воведување на лесно разбирлив и достапен формат за лицата со интелектуална попреченост, со цел информациите и комуникациите да бидат пристапни и за лицата со интелектуална попреченост.

7

Здравствена заштита и осигурување

Конвенцијата на Обединети нации за правата на лицата со попреченост во член 25 го потврдува правото на лицата со интелектуална попреченост на сеопфатна здравствена заштита и осигурување.

Државата има обврска да го осигура правото на лицата со попреченост да уживаат највисоки здравствени стандарди без дискриминација врз основа на попреченост и да обезбеди пристап на лицата со попреченост до здравствени услуги чувствителни во однос на пол, вклучувајќи и здравствена рехабилитација.

Претходните истражувања на РЦПЛИП – ПОРАКА покажаа дека законската рамка која го уредуваа овој сектор: [Закон за здравствена заштита](#), [Закон за здравствено осигурување](#) и [Закон за заштита на правата на пациентите](#), не го следи концептот кој го препорачува Конвенцијата, односно здравствениот систем не е доволно прилагоден за да обезбеди сеопфатни и квалитетни здравствени услуги за лицата со интелектуална попреченост на сите нивоа. За жал, во изминатите 10 години од ратификацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост, државата на успеа да ги надмине слабостите на кои континуирано укажуваа организациите на лицата со попреченост.

Според наодите од истражувањето, интервјуираните родители на лица со интелектуална попреченост над 26-годишна возраст укажуваат дека основен проблем кој останува нерешен, исто како пред 10 години, е селективниот пристап во обезбедувањето на бесплатна

здравствена заштита, лекување, третмани и лекови за одредена возрасна група на лица со интелектуална попреченост. Моменталното законско решение, застапено во Законот за здравствено осигурување обезбедува ослободување од партиципација при користење на услуги од здравствена заштита само за деца, односно за лица со интелектуална попреченост до 26-годишна возраст. Со навршувањето на 26-годишна возраст, потребите на лицата со интелектуална попреченост од здравствена заштита не се намалуваат, туку напротив се зголемуваат. Затоа, неопходна е промена на оваа законска одредба без ограничување на возраста.

Исто така, значителен број родители укажуваат дека се соочуваат со различни проблеми при набавката на потребните лекови за нивните деца - лица со интелектуална попреченост: најчесто лековите се скапи, не се на позитивна листа, или пак не се достапни. Постои и долга процедура за рефундирање на средствата

за набавка на лековите, а сето тоа оневозможува навремена набавка на потребните лекови за голем број на лица со интелектуална попреченост. Дополнително, недостасуваат специјализирани здравствени услуги, програми и сервисни служби за превенција, рано откривање и рана интервенција преку современи програми, третмани и поддршка на семејствата кои имаат деца со интелектуална попреченост.

Уште една голема потешкотија за лицата со интелектуална попреченост, која државата не ја разреши во изминатите 10 години, е неможноста за обезбедување придружник на лице со интелектуална попреченост при користење на болничка здравствена заштита над тригодишна возраст. Ваквата поставеност ја ограничува или оневозможува комуникацијата помеѓу пациентот со интелектуална попреченост и медицинскиот персонал, како услов за ефективна здравствена заштита и третман. Во услови на пандемија со КОВИД-19, ова се покажа како круцијално во лечењето на пациентите со интелектуална попреченост, но и покрај барањето на РЦПЛИП – ПОРАКА не беше добиен позитивен одговор за обезбедување придружник при хоспитализација на лице со интелектуална попреченост без ограничување на возраста.

Исто така, за време на пандемијата со КОВИД – 19, РЦПЛИП – ПОРАКА побара Министерството за здравство и надлежните здравствени институции да преземат итни мерки со кои ќе осигурат соодветна здравствена заштита на лицата со интелектуална попреченост во услови на пандемија со корона вирусот. Покрај правото на придружник при хоспитализација, РЦПЛИП – ПОРАКА побара лицата со интелектуална попреченост, како ризична група, да добијат приоритет при остварување на

здравствена заштита (прегледи, третмани, интервенции, лекарствена хоспитализација). Дополнително, на почетокот на масовната имунизација на населението против КОВИД – 19, РЦПЛИП – ПОРАКА побара вклучување на лицата со интелектуална попреченост како приоритетна група за вакцинација, на што не беше добиен никаков одговор од Министерството за здравство.

Во изминатите 10 години, како резултат на партнерство и соработката на РЦПЛИП – ПОРАКА со Асоцијацијата за здравствена едукација и истражување ХЕРА во рамките на програмата за сексуалност и лица со попреченост, беа реализирани голем број на активности за промовирање на сексуалното и репродуктивно здравје и права на лицата со попреченост (подготовка на модули и прирачници, обуки на персонал во социјалните услуги, обуки на корисници и родители, акции за застапување, кампањи за подигање на свеста во однос на сексуалноста на лицата со попреченост итн.).

Позитивен напредок е направен во афирмирањето на потребата и важноста од рана интервенција за децата кои се родени со попреченост или со ризик фактор. Особена важна улога во овој процес има повторно УНИЦЕФ кој целосно го поддржува процесот, а во изминатиот период реализирани се повеќе активности за обука на здравствени работници, патронажните медицински сестри, како и матичните лекари за препознавање и постапување со децата со попреченост во најрана возраст⁶. Но, потребна е силна заложба и меѓу-секторски пристап од страна на надлежните државни институции за стратешки развој на сеопфатен национален систем за рана интервенција.

Препораки:

- Основен приоритет е обезбедување на бесплатна здравствена заштита, лекување, третмани и лекови за сите лица со интелектуална попреченост, без ограничување на возраста на 26 години. Ослободување од плаќање партиципација е потребно и за набавка на ортопедски помагала за лица со интелектуална попреченост над 18 годишна возраст.
- Неопходна е ревизија на позитивната листа на лекови и обезбедување достапност на лековите кои се неопходни за децата/лица со интелектуална попреченост. Исто така, во делот на набавка на лековите, потребно е олеснување и забрзување на постапката за рефундирање на средства од Фондот за здравствено осигурување.
- Кога е потребно, матичниот лекар на пациентот со интелектуална попреченост да му препорачува придружник при хоспитализација во болнички услови, без ограничување на возраста со цел успешно да се оствари потребната здравствена заштита.
- Неопходно е да се развијат услуги, програми и сервисни служби за превенција, рано откривање и дијагностицирање и рана интервенција, при воочување на нетипичен развој на новородени, но и следење, третман и рехабилитација.
- Советодавна поддршка на лицата со интелектуална попреченост и нивните семејства преку информирање, едукација и обука во областа на здравствената заштита.
- Обезбедување универзална достапност до сите потребни здравствени услуги за лицата со попреченост (вклучувајќи услуги за сексуално и репродуктивно здравје), обука на здравствените работници за пристап кон лицата со попреченост базиран на човековите права, како и информирање, едукација и намалување на предрасудите кај медицинскиот персонал.

⁶ УНИЦЕФ, УНФПА и Министерството за здравство во периодот април - јуни 2019 година спроведоа 15 обуки за подобрување на знаењата и вештините на 110 доктори по општа медицина и специјалисти по семејна медицина за рано откривање и рана интервенција кај деца со попреченост.

8

Самостојно живеење и вклученост во заедницата

Во членот 19, Конвенцијата ги обврзува државите да го овозможат правото на лицата со попреченост да живеат во заедницата:

- (а) Лицата со попреченост имаат можност да го избираат своето место на живеење и каде и со кого ќе живеат, на еднаква основа со другите и не се обврзани да живеат во одредени организирани услови на живеење;
- (б) Лицата со попреченост имаат пристап до широк спектар на домашни, резидентни и други сервисни служби за поддршка во заедницата, вклучувајќи лична помош која е неопходна за поддршка во секојдневното живеење и вклучување во заедницата, и да се спречи изолација или сегрегација од заедницата;
- (в) Сервисните служби и капацитетите за општата популација се достапни за лицата со попреченост на еднаква основа и се соодветни на нивните потреби.

Еден од најважните постулати на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост е правото на лицата со попреченост на самостоен (независен) живот, со достапни квалитетни услуги за поддршка во секојдневието, и вклучување во сите сегменти на заедницата.

Овие одредби на Конвенцијата, во нашата држава започнаа да се реализираат и пред нејзината ратификација во 2011 година. Деинституционализацијата и развојот на сервисни служби во заедницата се процеси кои во државата се спроведуваат од 2000 година, а РЦПЛИП – ПОРАКА е вклучена во оваа реформа од самиот почеток, создавајќи услови за превенција од институционализација и оформување на социјални сервиси на локално ниво - првенствено дневни центри за лица со интелектуална попреченост над 18 годишна возраст.

Од 2017 година, со силна поддршка од Делегацијата на Европската унија и агенциите на ОН, деинституционализацијата повторно беше актуализирана како еден од приоритетите во социјалната политика и реформа, иако во последните две години се воочува застој и послаб интензитет, делумно поради ефектите на пандемијата со КОВИД-19. [Националната стратегија за деинституционализација „Тимјаник“ 2018 - 2027](#) ги формулира приоритетите во амбициозен акционен план, но поради лошото искуство со спроведувањето на претходната стратегија, постои голема загриженост за имплементацијата на преодот од институционална грижа во грижа во заедницата, особено при развојот на сервисните служби за поддршка кои би овозможиле

самостојно живеење на лицата со попреченост. Започнатата трансформација на Специјалниот завод – Демир Капија покажува дека се потребни многу политичка волја, енергија, и ресурси за целосна трансформација на постоечкиот институционален модел, во согласност со стандардите предвидени во Конвенцијата.

Во изминатите десет години од ратификацијата на конвенцијата, државата заедно со организациите на лицата со попреченост, направи значајни промени во секторот на социјални сервисни служби. Воспоставена е мрежа на социјални услуги, пред сè дневни центри⁷ и групни домови⁸ (живеење со поддршка), а во последно време и лична асистенција⁹ и со тоа е направен обид системот на социјална заштита да се базира повеќе на социјалните услуги отколку на социјални надоместоци за ранливите групи.

Факт е дека [Законот за социјална заштита](#) од 2019 година и придружните правилници за различни видови социјални услуги, конечно доведоа до значителни промени во регулацијата на процесот на обезбедување социјални услуги. Обезбедена е законска можност за воведување на услуги во домот: помош и нега во домот и лична асистенција, како и услуги во заедницата: услуги на дневен престој, привремен престој, одмена на семејна грижа и кука на пола пат, а во рамките на услугите за вон-семејна заштита најзначајна новина е признавањето на роднинското згрижување како услуга. Исто така, дадена е можност за обезбедување на иновативни и интервентни услуги.

7 31 државни дневни центри за деца/лица со интелектуална попреченост, аутизам или церебрална попреченост, раководени од Центрите за социјална работа и 10 дневни центри за лица со интелектуална попреченост, раководени од граѓански организации.

8 Во изминатите 4 години, оформени се 9 нови станбени заедници во кои се опфатени 40 корисници од Специјалниот завод - Демир Капија

9 Околу 140 лични асистенти асистенти се на располагање за вкупно 190 лица со попреченост

- Со услугата [помош и нега во домот](#), се обезбедува помош во вршење основни и инструментални активности од секојдневниот живот до 80 часа месечно, за лица со намален функционален капацитет кои не можат сами да се грижат за себе, со цел да се оспособи корисникот за само-помош, односно да ја врати, стекне или одржи способноста самиот да се грижи за себе, за да продолжи да живее во сопствениот дом и да води независен живот во заедницата. Корисници на услугата се: лица со најтешка попреченост, односно комбинирана попреченост со највисок степен, потполно слепи лица, стари лица и други лица на кои им е потребна помош и нега во домот.
- Услугата [лична асистенција](#) опфаќа индивидуална помош и поддршка за деца од шест години и возрасни лица до 65 годишна возраст, со намален функционален капацитет, со цел да се овозможи независно и самостојно живеење, активно и рамноправно учество во заедницата, како и вршење на секојдневни активности, кои лице без попреченост вообичаено ги врши без поддршка. Личната асистенција вклучува: помош и поддршка во вршење основни и инструментални активности од секојдневниот живот, помош и поддршка на работното место, образовните институции, центрите за рехабилитација, помош и поддршка во заедницата и други активности од интерес на лицето, до 80 часа месечно. Корисници на услугата се лица со потешка и најтешка телесна попреченост и потполно слепи лица.
- Услугата за [дневен престој](#) опфаќа дневно згрижување, индивидуални активности за стекнување животни и работни вештини, социјални, културни и рекреативни активности, едукација, социјална поддршка на лицата и нивните семејства и други сродни активности. Корисници на услугата се: деца во ризик, лица со попреченост, маргинализирани лица, стари лица и други лица со специфични социјални проблеми.
- Услугата за [привремен престој](#) обезбедува заштита и стручна помош на лица кои се наоѓаат во кризна состојба заради надминување на состојбата и нивна социјална интеграција. Корисници на услугата се: дете кое ќе се затекне без родителска грижа или како скита, дете жртва на злоупотреба, жртва на семејно насилство и родово базирано насилство, жртви на трговија со луѓе, бездомници. Услугата се обезбедува во времетраење до три месеци, со можност за продолжување уште за три месеци, а во исклучителни случаи кога состојбата не е надмината до една година.
- Услугата за [одмена на семејна грижа](#) обезбедува краткотрајно згрижување на зависни членови од семејството заради одмена, одмор и задоволување на лични и професионални потреби на членови на семејството кои се грижат за нив. Услугата може да се обезбеди и во домот на корисникот. Корисник на услугата е член на семејството кој се грижи за старо лице, лице со попреченост и друго болно и изнемоштено лице, кое не може самостојно да ги

- врши основните и инструменталните активности од секојдневниот живот. Услугата за одмена на семејна грижа која се реализира со трошоци надоместени од центарот за социјална работа се обезбедува во времетраење до 15 дена во една календарска година.
- Услугата куќа на пола пат обезбедува помош, поддршка и подготовка за самостојно живеење на лица кои претходно биле под вон-семејна заштита, немаат свој дом или услови за живот во својот дом, заради нивна реинтеграција во општеството. Услугата се обезбедува во текот на сместувањето или веднаш по престанокот на сместувањето. Корисници на услугата се: дете без родители и родителска грижа, дете по напуштање на воспитна установа за ресоцијализација, возрасни лица по издржување казна затвор, лица со попреченост, зависници од алкохол и дроги по спроведен третман за лекување и други лица со специфични социјални проблеми кои имаат потреба од подготовка за самостоен живот.

Дополнително, сè уште се достапни и формите на заштита кои беа уредени и со претходниот Закон за социјална заштита, а сега се нарекуваат услуги на вон-семејна заштита. Со услугите на вон-семејна заштита се обезбедува основна заштита која опфаќа: сместување, помош и поддршка од стручни лица, згрижување, исхрана, облека, здравствена заштита, и други услуги во зависност од видот на корисниците, кои немаат услови за живеење во своето семејство или од други причини им е потребна вон-семејна заштита. Услуги на вон-семејна заштита се: живеење со поддршка, згрижување во друго семејство и сместување во установа.

Со новата законска рамка значително е зајакната улогата на локалните самоуправи и на граѓанските организации кои обезбедуваат сервиси за своите целни групи, како и можноста за одржливост на нивните сервиси преку лиценцирање и склучување на договори со државата во кои се обезбедува и финансирањето на одредени услуги. Но, и покрај овој позитивен развој на законската рамка, истражувањето покажува дека се потребни дополнителни иницијативи, пред сè поради нерамномерната регионална дистрибуција на социјалните служби за поддршка. Покрај очигледниот недостиг на сервисни служби за поддршка во заедницата, дополнителен аспект кој треба да се земе во предвид е фактот што постоечките сервисни служби не секогаш го следат пристапот на човекови права, односно квалитетот на услугите е дискутабилен. Вистинските персонализирани сервисни служби, какви што треба да се личната асистенција или помош и нега во домот, сè уште се недоволни и недостапни насекаде низ државата или се во фаза на иницијатива.¹⁰

Поради тоа, државата треба да обезбеди соодветни човечки, финансиски и технички ресурси за целосна имплементација на деинституционализацијата, особено за имплементација на транзицијата кон услови за независно живеење, да додели доволно ресурси и

¹⁰ Лична асистенција се обезбедува само во 10 општини, а помош и нега во домот скоро и да нема за лица со интелектуална попреченост.

да осигура дека услугите во заедницата се достапни, пристапни, приспособени и квалитетни, со цел да овозможи лицата со попреченост да го практикуваат своето право да живеат самостојно и да бидат вклучени во заедницата. Свесни сме дека ова е тежок и долгогодишен процес, но уште повеќе сме свесни дека е потребна цврста заложба од државата за да се надминат можните ризици. Уште повеќе, во услови на пандемија потребно е да се обезбеди сите услуги да бидат достапни во прилагоден формат, со адаптирани програми за корисниците кои имаат потреба од нив.

Родителите кои беа вклучени во истражувањето ја истакнаа улогата на социјалните сервисни служби за поддршка на лица со интелектуална попреченост, како многу важен дел во процесот на обезбедување услови за самостојно живеење и поттикнување на целосна вклученост во заедницата. Слично како и при претходните истражувања на РЦПЛИП – ПОРАКА, тие укажаа на потребата од нови и различни видови на сервисни служби за лица со попреченост во местото на живеење. Овие сервисни служби би овозможиле подобрување на капацитетот и развивање на потенцијалот на децата и лицата со интелектуална попреченост, но исто така и поддршка на семејствата во секојдневната грижа за своите деца кои имаат интелектуална попреченост. Во таа насока, позитивна промена е воведената можност која новиот закон ја дава за обезбедување на [ИНОВАТИВНИ](#)

[и интервентни социјални услуги](#), согласно потребите на лицата со интелектуална попреченост.¹¹

Исто така, позитивна промена е воведувањето на лиценцирањето и можноста за прифаќање на различните даватели на услуги како партнери на државата, врз основа на исполнување на стандардите за давање социјални услуги, што беше едно од основните барања на РЦПЛИП – ПОРАКА во изминатите години. Притоа, потребно е стандардите да се базираат на квалитетот на услугата, а не да бидат само технички, т.е. да се фокусираат на процесот на давање на услугата, сеопфатноста на пристапите и методологиите кои се употребуваат базирани на лично планирање, нивото на задоволување на потребите и остварување на правата, вклученоста на корисниците и нивните семејства, капацитетите за менаџмент и партнерства, процедурите за мониторинг и евалуација.

Во однос на услугите во домот предвидени во Законот за социјална заштита, за лица со интелектуална попреченост е достапна услугата за помош и нега во домот, а лична асистенција како услуга не е достапна. Личната асистенција е достапна само за лица со телесна попреченост и слепи лица, а ваквото законско ограничување на овие две групи ги исклучува и дискриминира лицата со интелектуална попреченост, особено оние кои имаат можност самите да ги застапуваат своите интереси.

Препораки:

- Потребно е да се осигура континуитет и стабилност на процесот на деинституционализација и ефективна трансформација на големите резиденцијални институции преку имплементација на изработените планови за трансформација.
- Обезбедување одржливост на постојните сервисни служби за поддршка и да се продолжи со креирање на нови сервиси за поддршка, врз основа на реална процена на потребите на лицата со попреченост и нивните семејства.
- Воспоставување нови видови на сервисни служби со цел да се покријат празнините во понудата на сервиси на локално и/или регионално ниво: помош и нега во домот, одмена на семејна грижа, кризни центри, поддршка за лица кои имаат интензивна потреба за тоа. Личната асистенција како услуга да биде достапна и за лица со интелектуална попреченост.
- Подобрување на квалитетот и надоградување на функцијата на постојните сервисни служби за поддршка (дневни центри, згрижување, мали групни домови и лична асистенција за лицата со попреченост).
- Потребно е да се развијат дополнителни методологии насочени кон лицето и да се обезбеди обука за персоналот во социјалните сервисни служби.
- Надополнување на регулаторните механизми со стандарди за квалитет, вклучително и процедури за мониторинг и евалуација.
- Воспоставување партнерство помеѓу обезбедувачите на сервисни служби од граѓанскиот сектор и државата – еднаков третман на сите обезбедувачи на сервисни служби.
- Обезбедување на неформалното згрижување со цел да се превенира институционализација и понатамошно намалување на стапката на институционализација.
- Зајакнување на децентрализацијата и улогата на единиците на локална самоуправа во реформата на системот за социјална заштита и обезбедувањето сервисни служби во местото на живеење преку одржливо финансирање.

11 Иновативна социјална услуга е нов и/или различен начин на решавање на социјален проблем на ранлива категорија, со цел подобрување на квалитетот на нивниот живот во заедницата. Интервентната социјална услуга обезбедува брза и итна активност за надминување на состојба на социјален проблем или социјален ризик за одредена категорија на граѓани.

9

Образование

Член 24 од Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост го регулира правото на инклузивно образование. Нашата држава, со донесувањето на Законот за основно образование во 2019 година, конечно законски го уреди правото на инклузивно образование (член 11):

- (1) Основното образование е институционално, кадровски и содржински организирано на начин кој поддржува инклузија на сите деца во редовното основно образование.
- (2) Инклузивното образование е процес кој ги зема предвид различните индивидуални потреби за развој на учениците, давајќи еднакви можности за остварување на основните човекови права за развој и квалитетно образование.
- (3) Инклузивното образование од ставот (2) на овој член, вклучува промени и прилагодувања на наставната содржина, пристапот, структурите и стратегиите, за учениците со попреченост, со заедничка визија и убедување дека државата има обврска да обезбеди образование за сите деца.
- (4) Инклузијата на сите деца во редовното основно образование се дефинира со Концепција за инклузивно образование, која ја донесува министерот на предлог на Бирото и истата се објавува на интернет страниците на Министерството за образование и наука и Бирото.
- (5) Инфраструктурата, индивидуализираната поддршка, наставниот план и програма во основното образование, се разумно прилагодени според индивидуалните потреби на ученикот.
- (6) Разумно прилагодување од ставот (5) на овој член, претставува изменување и приспособување на условите за воспитание и образование во одреден случај, што не предизвикува несразмерно или непотребно оптоварување на училиштето, а е со цел обезбедување на уживањето или остварувањето на сите човекови права и слободи на учениците со попреченост на еднаква основа со другите.
- (7) Пристапност до инфраструктурата и услугите подразбира преземање мерки кои осигуруваат дека учениците со попреченост имаат пристап, на еднаква основа со другите, до физичкото опкружување, транспортот, информациите и комуникацијата, вклучувајќи информатички и комуникациски технологии и системи во основното училиште.

За разлика од пред 10 години, кога во државата почна засилено да се застапува инклузијата на децата со попреченост во образовниот процес, но недостасуваа конкретни акции и главна достапна можност за вклучување на децата со интелектуална попреченост беше во посебно основно училиште или посебна паралелка, денес веќе може да зборуваме дека образовниот систем доживува суштински промени, особено во изминатите неколку години. Тоа е резултат на зголеменото прифаќање на правото на секое дете на квалитетно образование, што повторно во најголема мера се должи на заложбите на организациите на лицата со попреченост за афирмирање на ова основно човеково право.

Со донесувањето на новиот [Закон за основно образование](#) во 2019 година, како и на донесувањето на [Концепцијата за инклузивно образование](#) од страна на Министерството за образование и наука, државата направи голем исчекор кон признавање на правото на инклузивно образование на децата со попреченост и посебни образовни потреби

и постави солидна рамка за претстојните реформски процеси.

Двете најзначајни иницијативи кои се спроведуваат во рамките на реформските процеси во образованието, а се однесуваат на учениците со попреченост се:

1. Трансформацијата на посебните основни училишта во основни училишта со ресурсни центри кои добиваат исклучителна важна улога согласно нивните обврски за поддршка на реформскиот процес,
2. Вработувањето на 500 образовани асистенти кои треба да пружат директна поддршка на децата со попреченост и наставниот кадар во редовниот образовен процес (според податоци на МОН во редовниот образовен процес се вклучени приближно 800 деца со попреченост). Ангажирањето на образовните асистенти треба во голема мера да ја олесни работата на наставниците и да ги ослободат семејствата од плаќање на асистенти.

Со тоа државата јасно ја поставува интенцијата за создавање на системски пристап во обезбедувањето на услови секое дете да добие еднаква можност за вклучување во редовниот образовен процес.

Но, и покрај позитивните промени во законската рамка и напредокот во образовните политики, истражувањето покажува дека, исто како пред 10 години, потребна е посериозна иницијатива за подобрување на образовната инклузија. Со оглед дека конкретните активности, како што е на пример ангажирањето на образовните асистенти, започнаа во втората половина на 2021 година, сè уште е рано да се процени успешноста на политиките и да се предвидат ефектите, но се очекуваат позитивни исходи.

Истражувањето исто така покажува дека е потребна силна политичка волја и посветеност на чинителите во реформата, со цел започнатите иницијативи да се реализираат, а постигнатото да се одржи во оптимални рамки. Останува фактот дека за постигнување на целосно инклузивно образование државата треба да преземе

дополнителни мерки и инвестиции за подобрување на инфраструктурата, адаптирање на наставните програми, подигање на свеста, а особено внимание треба да се посвети на зајакнување и обука на наставниот кадар. Во таа насока, воочени се поединечни добри практики за подобрување на опфатот на деца со попреченост во предучилишно образование и обука на персоналот во детските градинки од страна на одредени организации, но сепак ваквите практики најчесто се краткорочни проектни активности без континуитет.¹²

Особено е важно е да се создадат услови за надминување на разликата која постои во однос на правото на образование, а зависи од степенот на попреченост. Според исказите на родителите, вклучувањето во редовниот образовен систем сè уште е можно само за децата со лесна интелектуална попреченост и за одреден мал број на деца со умерена интелектуална попреченост, додека другите деца, особено со тешка и со длабока интелектуална попреченост воопшто не се опфатени во образовниот систем.

Препораки:

- **Обезбедување на сите потребни материјални, финансиски, инфраструктурни, човечки ресурси за целосно споредување на позитивната законска рамка за инклузивно образование и целосно напуштање на досегашната практика на сегрегација на учениците со интелектуална попреченост во сегрегирани образовни средини.**
- **Обезбедување можности и поддршка за секое дете/лице со интелектуална попреченост да биде вклучено во воспитно-образовна програма, без разлика на степенот на попреченоста.**
- **Воведување на нови методологии за работа со децата со попреченост во образовниот систем и осовременување на наставните програми согласно барањата на пазарот на трудот.**
- **Обезбедување на соодветна поддршка, ресурси и квалификувана обука за наставниците и помошниот персонал, за да се поттикне инклузијата.**
- **Обезбедување на универзална пристапност до образовните објекти и простории, на сите образовни нивоа.**
- **Подигање на свеста кај наставниот кадар, училишните деца и нивните родители за потребите и правата на лицата со интелектуална попреченост.**

¹² Во изминатите неколку години, РЦПЛИП – ПОРАКА спроведе повеќе обуки за работа со деца со попреченост за персоналот во неколку детски градинки, преку проектот „Рана инклузија преку взаемно учење“ во рамките на програмата Еразмус +. Исто така, УНИЦЕФ поддржува и организира обуки за методологија на работа со деца со попреченост за персоналот во градинките.

10

Работа и вработување

Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост во членот 27 ги обврзува државите да го признаат правото на лицата со попреченост да работат, на еднаква основа со другите; тоа опфаќа право на можност да заработуваат за живот преку слободен избор на работа или прифатена на пазарот на трудот и работна средина која е отворена, вклучена и пристапна за лицата со попреченост.

Во изминатите години, државата направи неколку обиди за унапредување на положбата на лицата со попреченост во однос на нивното вработување, преку подобрување на законската рамка и преку промовирање на активни мерки и политики. За жал, обидите да се донесе нов Закон за вработување на лица со попреченост во 2015 година, со кој требаше да се постават темелите на нови модели за вработување на лицата со попреченост, останаа нереализирани иако беа подготвени солидни предлог законски решенија. Исто така, краткорочните и еднократните програми и мерки за вработување на лицата со попреченост не го дадоа посакуваниот резултат. Тоа јасно укажува дека состојбите во областа на вработување останаа непроменети во изминатата деценија, односно доминантен е моделот на вработување во заштитни друштва, и покрај заложбите и барањата на организациите на лица со попреченост кои застапуваат воведување на моделот на поддржано вработување.

Законот за вработување на инвалидни лица од 2000 година останува главниот акт кој ги уредува посебните услови за вработување и работење на лица со попреченост: кога самостојно вршат дејност како трговец поединец, кај работодавец или има својство на работодавец, во државната администрација, единиците на локална самоуправа, јавните претпријатија, установи, агенции и фондови и други државни институции, како и условите за основање и погодностите за работење на трговското друштво за вработување на инвалидни лица – заштитно друштво.

Законот предвидува мерки за подобрување на условите за вработување и работење:

- Доделување на неповратни средства за вработување на неопределено време на невработено инвалидно лице, адаптација на работното место на кое ќе работи лице со инвалидност доколку таа е потребна и набавка на опрема според критериумите и на начин утврден со акт на министерот за труд и социјална политика;
- Ослободување од даноци и обезбедување на средства за придонеси и
- Финансиска поддршка во работењето.

Законот за вработување на инвалидни лица најголем фокус става врз заштитните друштва за вработување на лица со попреченост. Заштитно друштво може да се

основа и да работи како заштитно друштво ако вработува најмалку десет лица на неопределено време од кои најмалку 40% се инвалидни лица од вкупниот број на вработени, од кои најмалку половината се лица со утврдена инвалидност.

Според податоците на Државниот завод за статистика, во заштитните друштва се вработени вкупно 5024 лица, од кои 2166 се лица со различни видови на попреченост од кои пак најголем број се лица со интелектуална попреченост – вкупно 860.

Споредено со податоците пред 10 години, очигледна е тенденцијата на намалување на бројот на заштитни друштва, а со тоа и на бројот на вработени лица со попреченост.

Во Агенцијата за вработување низ целата држава во 2021 година се евидентирани 1574 невработени лица со попреченост, од кои најголем број се лица со интелектуална попреченост – вкупно 711.

Истражувањето на РЦПЛИП – ПОРАКА укажува дека:

- Постоењето на посебен закон (*lex specialis*) преку кој беше воспоставен моделот на заштитено вработување на лица со попреченост е добра основа која треба да се искористи со цел да се измени и реформира системот. Тоа значи дека законската рамка треба да се надогради за да понуди поинакви, подобри можности за вработување на лица со попреченост, односно да обезбеди поддршка на лицата со попреченост да најдат и да задржат работа на отворен пазар на труд. Позитивно е што веќе е воспоставена практика на доделување на финансиска поддршка за вработување на лица со попреченост, која во иднина треба да се реорганизира за да обезбеди вистинска поддршка на лицата, а не бенефиции само за работодавачите.
- Лицата со лесна интелектуална попреченост се привилегирани во однос на правото на вработување. Иако постои законска можност за вработување на лицата со потежок степен на интелектуална попреченост, тие многу ретко се вклучени во работен процес.
- Недостасуваат центри за работно оспособување, професионална рехабилитација и обука за вештини и професии кои се актуелни на пазарот на труд.
- Нема организирани програми за префрлање на лица со попреченост од заштитни работилници на работни места на отворениот пазар на труд.

- Сè уште постојат предрасуди и злоупотреби во работните средини и се забележуваат случаи на дискриминација на работното место или во самиот работен однос.

Министерството за труд и социјална политика во текот на 2021 година започна иницијатива за креирање на нов Закон за вработување на лица со попреченост, кој се развива врз современи меѓународни практики и со партиципативен процес кој ги вклучува чинителите. Се добива впечаток дека новата законска рамка ќе донесе подобри решенија бидејќи препораките на репрезентативните организации на лица со попреченост се земени во предвид и вметнати во новиот текст на законот, вклучувајќи ги заложбите на РЦПЛИП – ПОРАКА. Основни приоритет за лицата со интелектуална попреченост се воведување на квотен систем и професионална рехабилитација, подобрени можности за вработување на отворен пазар на труд и воведување на моделот на поддржано вработување.

Ставот на РЦПЛИП – ПОРАКА останува непроменет во изминатите 10 години и се залага за промовирањето на моделот за поддржано вработување на отворениот пазар на трудот. Тоа не значи дека заштитните трговски друштва треба да исчезнат, туку дека постои потреба од промена во визијата и мисијата на сите носители на акциите што се вклучени во процесот на вработување. Оваа промена, до одреден степен, ќе треба да се случи и во однос на заштитните трговски друштва, кои не треба да го сочинуваат автоматскиот и единствен избор за вработување на лицата со попреченост, туку треба да нудат можности за развој и за нови квалификации. Во таа смисла, заштитните трговски друштва можат да се искористат за подготовка на лицата со интелектуална попреченост и нивно трансферирање на отворениот пазар на трудот. Од посебна важност е при вработувањето на лицата со интелектуална попреченост, без разлика на моделот (заштитно трговско друштво или вработување во јавниот или приватниот сектор) да се внимава средината, работните задачи и поддршката кои се на располагање да се соодветни на нивните потреби и аспирации.

Поддржаното вработување може да се определи како платена работа во интегрирани работни средини на отворениот пазар на трудот, со постојана поддршка за лицата со попреченост. Платената работа за лицата со попреченост значи иста плата за иста работа како и за работниците без попреченост.

Предноста на поддржаното вработување е тоа што ги оспособува лицата со попреченост да влезат во реалниот свет на работењето преку фокусирање на индивидуалните способности и преку обезбедување на различни нивоа на индивидуализирана поддршка во зависност од потребите. Воедно се обезбедуваат и совети и поддршка за работодавецот.

Поддржаното вработување претставува инвестиција во лица, наместо во згради или во опрема. Тоа се фокусира на индивидуалните способности и потреби на лицето со попреченост. Стратегијата за поддршка се изготвува според индивидуалните потреби. Лицето со попреченост е клучниот актер во процесот на поддржаното вработување. Основниот принцип на поддржаното вработување е: „Не повеќе поддршка од онаа што е потребна и не помалку од онаа што е неопходна.“

Моделот на поддржано вработување се состои од неколку различни фази, вклучувајќи: проценка; пронаоѓање на работно место; анализа на работното место; усогласување на работното место; (ре)дизајн на работното место; запознавање со работното место; обука на работното место/обука за работното место; поддршка надвор од работното место; како и постојана поддршка.

Фазите низ кои поминува поединецот и интензитетот на обезбедената поддршка зависат од неговата или нејзината ситуација. Не секој има потреба од секоја фаза од процесот. Ако е јасно каков вид на работа се бара и дека таков вид на работно место е на располагање, раните фази можат да се прескокнат и фокусот да се стави на обуката и вработувањето.

Поради тоа, треба да се користат различни техники за индивидуален пристап со што ќе се овозможи соодветно вработување во согласност со капацитетот и можностите на лицето со интелектуална попреченост.

Препораки:

- Доследно воведување на моделот на поддржано вработување на лицата со интелектуална попреченост во новата законска рамка и постепено напуштање на моделот на заштитно вработување.
- Воведување на квотен систем на вработување за лица со интелектуална попреченост во јавната администрација и на отворениот пазар на труд, што ќе се овозможи вклучување во редовните текови на општествениот живот.
- Преземање мерки за намалување на злоупотребите на лицата со интелектуална попреченост на работното место. Анализите на РЦПЛИП – ПОРАКА посочуваат дека вработените лица со интелектуална попреченост често пати се жртви на дискриминација, вознемирување, предрасуди и навредувачки однос на работното место.
- Преземање мерки за откривање и санкционирање на фиктивно вработување. Постојат случаи кога на иницијатива на работодавачот лицата со интелектуална попреченост склучуваат договори за вработување, но не започнуваат со работа, а за тоа добиваат мала сума пари. Од друга страна, работодавачот ги користи бенефициите согласно Законот за вработување на инвалидни лица, што претставува класичен пример на злоупотреба.
- Зајакнување на механизмот за следење и контрола на односот на работодавецот кон вработените лица со интелектуална попреченост, како исклучително важно за ефективно остварување на правото на вработување.

11

Соодветен животен стандард и социјална заштита

Членот 28 од Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост ја потврдува обврската на државата да го реализира правото на лицата со попреченост на соодветен стандард на живеење за нив самите и за нивните семејства, вклучувајќи соодветна исхрана, облека и домување, и на постојано подобрување на условите за живеење и ќе преземат соодветни чекори за заштита и промоција на реализацијата на ова право без дискриминација врз основа на попреченост.

Државата има обврска да го осигура правото на лицата со попреченост на социјална заштита и на уживање на ова право без дискриминација врз основа на попреченост, и да преземе соодветни чекори за заштита и промоција на ова право.

Комитетот на ОН за правата на лицата со попреченост, во своите Заклучни согледувања за имплементацијата на Конвенцијата ја истакна обврската на „државата да гарантира соодветен стандард на живот за лицата со попреченост, преку компензации во форма на паричен додаток кои би овозможиле лицата со попреченост да ги покријат трошоците поврзани со попреченоста“. Исто така, Комитетот препорача државата да ги укине одредбите за лицата со попреченост кои според возраста ги квалификува да пристапат до социјални надоместоци, да алоцира одредени парични додатоци и надоместоци за децата со попреченост и да обезбеди еднаква материјална помош за биолошките и згрижувачките семејства.

Последните промени на законската рамка за социјална заштита донесоа неколку позитивни решенија како што е дефиницијата за лица со попреченост која е преземена од Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост и воведувањето на нови услуги за поддршка во домот - лична асистенција и помош и нега во домот, привремен престој во кризни ситуации, одмена на семејна грижа, кука на пола пат, признавање на роднинското згрижување како услуга.

Во делот на паричната помош односно надоместоците кои се достапни за лица со интелектуална попреченост, благодарение на долгогодишното застапување на РЦПЛИП – ПОРАКА остварени се повеќе позитивни промени во законската рамка кои се однесуваат на лицата со интелектуална попреченост.

Главните придобивки од новиот [Закон за социјална заштита](#) се:

- Воведен е концептот на гарантирана минимална помош, односно зголемувањето на еквивалентната скала за работно неспособни лица со интелектуална попреченост за 0.5.
- Надоместокот за попреченост е конечно достапен за лица со тешка и длабока интелектуална попреченост,

без услов да користат инвалидска количка. Надоместокот за попреченост всушност е збир на надоместоци за мобилност, слепило и глувост од претходниот Закон за социјална заштита.

- Висината на надоместокот на плата за скратено работно време изнесува 50% од просечната нето плата на родителот за претходната година, но најмногу до 50% од просечната нето плата во државата за претходната година.
- Правото на траен надоместок од 8.000 денари е достапно за родител кој има дете со попреченост. Ова право може да го оствари родител кој се грижел за детето до неговата 26 годишна возраст, без истото да користи услуга на вон-семејна социјална заштита, кој е невработен и не користи право на пензија, по исполнување на 62 години на живот за жена, односно 64 години на живот за маж.

Исто така, во [Законот за заштита на децата](#) направена е позитивна промена, односно зголемување на износот на посебен додаток за самохрани родители и за семејства кои се материјално необезбедени и кои имаат дете со умерена, тешка и длабока интелектуална попреченост до 26 годишна возраст.

Истражувањето покажува дека иако е направено одредено унапредување на правата од социјална заштита за лицата со интелектуална попреченост и нивните семејства, сепак постои потреба од дополнителен развој на системот на социјална заштита и негово дизајнирање така што ќе обезбеди адекватен животен стандард, согласно член 28 од Конвенцијата. Во таа насока се и ставовите на лица со интелектуална попреченост и нивните родители дека е потребно да се направи внимателна проценка како и колку надоместоците делуваат врз животот на лицата со интелектуална попреченост, односно какво е нивното влијание за намалување на сиромаштијата во која живеат голем број на семејства кои имаат член со интелектуална попреченост.

Препораки:

- Лицата со умерена интелектуална попреченост, кои претходно беа можни корисници на надоместокот за мобилност под услов да користат количка, не се предвидени како корисници на надоместок заради попреченост.
Предлагаме лицата со умерена интелектуална попреченост да се опфатат како корисници на надоместокот за попреченост, барем во помал обем, колку што е надоместокот за потполно глуво лице. Ова е од причина што лицата со умерена интелектуална попреченост ретко се стекнуваат со образование, ретко се вработуваат и ретко имаат можност за учество во општествениот живот, а надоместокот би се користел за поттикнување на нивно социјално вклучување.
- Проценување на ефикасноста на надоместоците од социјална заштита и нивно зголемување, согласно реалните трошоци за живот и трошоците кои произлегуваат од попреченоста на лицето.
- Олеснување на административните процедури за остварување на правата од детска и социјална заштита, особено за надоместокот за помош и нега од друго лице и надоместокот за попреченост. Во таа насока, потребно е зголемување на бројот на термини на комисиите кои го утврдуваат правото на овие надоместоци, со цел навремено остварување на достапните права за сите лица со интелектуална попреченост кои имаат потреба од парична социјална заштита.

12

Почит за домот и семејството

Во член 23 од Конвенцијата утврдено е дека државата треба да преземе ефективни и соодветни мерки за елиминација на дискриминацијата на лицата со попреченост во однос на сите прашања поврзани со бракот, семејството, родителството и семејни односи, на еднаква основа со другите. Државата треба да ги овозможи:

- Правото на сите лица со попреченост кои се на возраст за стапување во брак, да се венчаат и да засноваат семејство врз основа на признавање на слободна и целосна согласност од идните брачни партнери;
- Правата на лицата со попреченост слободно и одговорно да одлучуваат за бројот на нивните деца и планирање на семејство и да имаат пристап до информации соодветни на нивната возраст, едукација за репродукција и планирање на семејство, и дека се обезбедени потребните средства кои ќе им овозможат да ги остваруваат овие права;
- Правото на лицата со попреченост, вклучувајќи ги и децата, да ја задржат својата плодност на еднаква основа со другите.

Прашањата поврзани со бракот, родителството, семејството и семејните односи во изминатите 10 години од ратификацијата на Конвенцијата се непроменети. Како што е посочено и во претходните истражување на РЦПЛИП – ПОРАКА, [Законот за семејство](#) е основниот акт со кој нормативно се уредува семејното функционирање, вклучувајќи ги обврските за издржување на децата, на родителите и на другите роднини.

Согласно законот, родителите се должни да ги издржуваат своите малолетни деца. Исто така, ако полнолетно лице е неспособно за работа поради болест, физички или психички недостаток, а нема доволно средства за живот и не може да ги добие од својот имот, родителите се

должни да го издржуваат додека трае таа неспособност. Обврската за издржување постои и меѓу други роднини во права линија, како и меѓу браќа и сестри во поглед на издржувањето на малолетните браќа и сестри, а во однос на полнолетните браќа и сестри само доколку се работи за лице кое е неспособно за работа поради болест, физички или психички недостаток, а нема доволно средства за живот и не може да ги добие од својот имот.

Спроведените интервјуа со родителите покажуваат дека во нашата држава постои развиена неформална грижа за децата во рамките на пошироките семејства, без разлика дали и каков вид на попреченост има детето. Во одредени случаи, најчесто кога семејството се наоѓа во

кризна ситуација, или кога се појавува случај на одземање на родителското право, децата се згрижуваат во вон-семејни форми на заштита. Резултат од ова е и ниската стапка на институционализација во државата, односно преовладува грижа за децата во семејствата. И покрај тоа што постојат законски можности за посвојување на деца со интелектуална попреченост, истото многу ретко се случува.

Законот за семејство го регулира правото на лицата со интелектуална попреченост да склучат брак, односно утврдува дека не можат да склучат брак лица кои заостануваат во менталниот (психичкиот) развој, а припаѓаат во групата на лица со тешка и најтешка ментална заостанатост IQ под 36. Лицата кои се распоредени како лица со умерени пречки во психичкиот развој, или со лесни пречки во психичкиот развој, како и лица кои имаат тешки наследни заболувања во фамилијата, можат да склучат брак по претходно прибавено мислење за генетската конструкција издадено од Заводот за ментално здравје на деца и младинци - Скопје или друга соодветна институција која се занимава со вршење на генетските истражувања.

Законот за семејство дополнително уредува и дека, посвоител не може да биде лице:

- на кое му е ограничена или одземена деловната способност;
- кое е душевно болно или лице со пречки во интелектуалниот развој, како и лице кое боледува од болест што може да го доведе во опасност здравјето и животот на посвоеникот;
- чија физичка попреченост е од таков степен што може оправдано да се сомнева во можноста да се грижи за детето.

Истражувањето покажува дека постојат случаи на лица со лесна или умерена интелектуална попреченост кои основале брачна заедница или живеат со партнер. Во најголем број на случаи живеат во заедница со некој од нивните родители или со нивна поддршка. Имајќи во предвид дека не постојат организирани служби за поддршка на овие заедници, најчесто овие семејства се соочуваат со големи потешкотии во секојдневното функционирање.

Препораки:

- Детална анализа на законската рамка и практиките кои ги ограничуваат правата на лицата со интелектуална попреченост поврзани со бракот, родителството, семејството и семејните односи.
- Формулирање на нови законски одредби кои нема да ги дискриминираат лицата со интелектуална попреченост, туку ќе понудат решенија за поддршка при остварувањето на правата во овие области.

13

Еднакво признавање пред законот

Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост во член 12 ја потврдува обврската на државата за еднакво признавање пред законот на сите лица со попреченост.

Државата признава дека лицата со попреченост уживаат деловна способност на еднаква основа со другите во сите аспекти од животот и се обврзува да преземе соодветни мерки за да обезбеди пристап за лицата со попреченост до поддршка која може да им е потребна при остварувањето на нивната деловна способност.

Исто така, државата се обврзува да осигура дека сите мерки поврзани со практикувањето на деловната способност обезбедуваат соодветни и ефективни механизми на заштита наменети за превенција од злоупотреба во согласност со меѓународниот закон за човекови права.

Како и во претходните истражувања на РЦПЛИП – ПОРАКА, така и во ова истражување се потврдува фактот дека еднаквото признавање пред законот е една од најважните области во која треба сериозна акција од страна на државата, затоа што има негативни реперкусии врз можноста за остварување на многу други права.

Во изминатите 10 години од ратификацијата на Конвенцијата не се направени промени во законската рамка со која се регулира деловната способност на лицата со попреченост, односно сè уште се овозможува одземање или ограничување на правниот капацитет на лицата со попреченост.

Постоечкиот систем на старателство резултира со рестрикции во носењето на одлуки и правото на избор од страна на самите лица со интелектуална попреченост. Затоа, основниот став на РЦПЛИП – ПОРАКА останува ист: потребно е укинување на дискриминаторните одредби кои дозволуваат одземање на деловната способност врз основа на попреченост и развивање на механизми за поддршка при носење одлуки кои ги почитуваат автономијата и волјата на засегнатото лице.

Законот за семејство уредува дека судот, по предлог на родителите или на центарот за социјална работа, може во вонпарнични постапка да одлучи родителите да продолжат да го вршат родителското право, ако детето и по полнолетството поради пречки во психичкиот развој, не е способно само да се грижи за својата личност, права и интереси.

Исто така, овој закон го предвидува механизмот старателство, со кој државата им дава посебна заштита на малолетните деца кои се без родителска грижа и на полнолетни лица на кои им е одземена или ограничена деловната способност, вклучувајќи лица со интелектуална попреченост. Според одредбите на овој закон заштитата им се дава и на други лица кои не се во состојба или немаат можност сами да се грижат за заштитата на своите права и интереси.

Согласно законот, лицата на кои со одлука на судот делумно или целосно им е одземена деловната способност, центарот за социјална работа ги става под старателство. Старателот на лице на кое му е одземена или ограничена

деловната способност, должен е да се грижи особено за неговата личност, права, интереси, сместување и здравје, имајќи ги предвид причините поради кои на лицето му е одземена, односно ограничена деловната способност, настојувајќи тие да бидат отстранети, а лицето да се оспособи за самостоен живот и работа.

Деловната способност е способност на лице да изрази правно релевантна волја за учество во правниот промет. Деловна способност на лицата со интелектуална попреченост се одзема или ограничува со судска одлука во законски дефинирана процедура. Со [Законот за вонпарнична постапка](#) се уредуваат правилата на постапката според кои судовите постапуваат и одлучуваат за личните, семејните, имотните и другите правни состојби и односи определени со овој или со друг закон. Законот ги уредува посебните постапки за уредување на лични состојби во кои покрај другите постапки, ја уредува и постапката за одземање на деловна способност.¹³

Во однос на деловната способност, РЦПЛИП – ПОРАКА се залага секое лице со интелектуална попреченост да има право на избор и да одлучува во сопствено име, а притоа да ја добие сета потребна поддршка со цел да биде направен правилен избор и одлука во корист на лицето со интелектуална попреченост. Тоа е основата на концептот на поддржано донесување одлуки кој е предвиден во Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост. Поддржаното донесување одлуки подразбира дека не постои трансфер на права на други лица: лицата со попреченост во целост ги уживаат нивните права и „деловната способност на еднаква основа со другите“.¹⁴

Препорака:

- Промена на системот за одземање и ограничување на деловната способност и воведување на системот на поддржано донесување одлуки.

¹³ Анализа на деловната способност низ призма на македонското законодавство, Анекс 4, страни 53 – 57 во [Извештајот на РЦПЛИП – ПОРАКА од 2013 година](#).

¹⁴ Клучни елементи на системот на поддржано донесување одлуки од страна на лица со интелектуална попреченост, Анекс 3, страни 47 – 52 во [Извештајот на РЦПЛИП – ПОРАКА од 2013 година](#).

14

Учество во политичкиот и јавниот живот

Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост во членот 29 ги уредува обврските на државата во однос на учеството на лицата со попреченост во политичкиот и јавниот живот. Државата е должна да им ги гарантира на лицата со попреченост нивните политички права и можноста истите да ги уживаат на еднаква основа со другите.

Државата е одговорна да обезбеди дека лицата со попреченост можат ефективно и целосно да учествуваат во политичкиот и јавниот живот на еднаква основа со другите, директно или преку слободно избрани претставници, вклучувајќи го правото и можноста за лицата со попреченост да гласаат и да бидат гласани.

Изборниот законик во член 6 уредува дека право да избира има секој државјанин кој наполнил 18 години живот и има деловна способност и е со постојано живеалиште во изборната единица, општината, односно градот Скопје каде што се врши изборот. Од друга страна, кандидат за пратеник, член на совет и градоначалник може да биде државјанин на Република Македонија, ако наполнил 18 години живот и има деловна способност.

Во септември 2021 година, направени се измени и дополнување на Изборниот законик, кои ги засегаат и лицата со интелектуална попреченост, како избирачи. Членот 41 од Изборниот законик кој го регулира запишувањето во Избирачкиот список и со тоа остварување на правото на глас, е изменет и сега гласи: „Во Избирачкиот список не се запишуваат граѓаните на кои со правосилна судска одлука целосно им е одземена деловната способност или со правосилна судска одлука делумно им е одземена деловната способност при што судот утврдил дека лицето нема способност да изрази правно релевантна волја на избори.“

Со тоа, се овозможува одредена група на граѓани, вклучувајќи ги и лицата со интелектуална попреченост со делумно одземена деловна способност, да го остварат своето право на глас. Доколку судот во својата одлука за делумно одземање на деловната способност на лицето утврдил дека тоа нема способност да изрази правно релевантна волја на избори, лицето нема да биде запишано во избирачкиот список и нема да може да го

оствари своето право на глас. Во спротивно, лицето ќе може да учествува во избирачкиот процес како избирач. Имајќи го ова во предвид, очигледен е заклучокот дека деловната способност е основа за едно лице да биде вклучено или исклучено од избирачкиот процес во нашата држава.

За поздравување се активностите што Државната изборна комисија (ДИК) ги презема во изминатите неколку изборни процеси во нашата држава, а се наменети за активно вклучување на лицата со попреченост во избирачкиот процес. ДИК овозможи претставници на релевантните организации на лица со попреченост, вклучувајќи ја РЦПЛИП – ПОРАКА, да се вклучат во обуки за сертифицирани обучувачи на изборните комисији.

Овие обучувачи, меѓу кои има и лица со попреченост, преку практични примери, симулации и вежби директно ги запознаваат и претставниците на избирачките одбори со потребите и потешкотиите на лицата со попреченост со кои тие се соочуваат при директното остварување на правото на глас.

Исто така, ДИК изминативе години набави и дополнителна опрема со која се овозможи лицата со телесна попреченост да можат полесно да пристапат до избирачките места. Воедно овозможи и телефонска линија на која лицата со оштетен слух и говор преку видео повик, на денот на изборите, можат да постават прашање до ДИК и да добијат одговор на македонски знаковен јазик.

Препораки:

- Лицата со интелектуална попреченост го остваруваат своето право на глас доколку не им е одземена или ограничена деловната способност. Со тоа се потврдува потребата и важноста за итна реформа на системот за одземање и ограничување на деловната способност и воведување на системот на поддржано донесување одлуки, вклучително и во избирачкиот процес.
- Потребни се иницијативи и мерки за зајакнување и охрабрување на лицата со попреченост кои имаат аспирации за вклучување во политичкиот живот и учество на избори.

15

Учество во културниот живот и спортот

Учеството во културниот живот, рекреација, слободни активности и спорт за лицата со попреченост е потврдено во член 30 од Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост, каде се наведени обврските на државата да го признаат правото на лицата со попреченост да учествуваат на еднаква основа со другите во културниот живот, и да ги преземат сите соодветни мерки за да обезбедат дека лицата со попреченост:

- (а) имаат пристап до културолошки материјали во пристапни формати;
- (б) имаат пристап до телевизиски програми, филмови, театар и други културни активности, во пристапни формати;
- (в) имаат пристап до места за културни изведби или сервисни служби, како што се театри, музеи, кина, библиотеки и туристички бироа, и што е можно повеќе, да имаат пристап до споменици и места од национално културолошко значење.

Слично како и пред 10 години, лицата со интелектуална попреченост и нивните родители ја истакнуваат недоволната вклученост во културниот живот на заедницата, но сепак посочуваат и одреден напредок. Иако присуството на лица со интелектуална попреченост на културни активности најчесто е индивидуално и во зависност од можностите на родителите, се повеќе на културните манифестации можат да се забележат организирани посети на лица со попреченост. Тоа се должи на активностите и иницијативите преземени од страна на организациите на лица со попреченост.

Позитивен пример во оваа област е растечкиот број на реализирани културни проекти на локално ниво во кои

се вклучуваат и лица со интелектуална попреченост, а се спроведуваат во соработка помеѓу организациите на лица со попреченост со локални културни институции или поединци, а често и со поддршка од локалните самоуправи.¹⁵

Позитивни се и активностите на Министерството за култура кое во изминатите години сè повеќе обрнува внимание на лицата со попреченост. Во 2019 година, Министерството за култура поддржа вкупно 27 проекти, посветени за или со активно вклучување на лицата со попреченост, во рамките на годишните конкурси за финансирање проекти и манифестации од национален интерес во културата.¹⁶

Во однос на овозможувањето на лицата со попреченост да учествуваат на еднаква основа со другите во рекреативни, слободни и спортски активности, Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост укажува дека државата треба да преземе соодветни мерки:

- (а) за поттикнување и промовирање на учеството, до најголем можен степен, на лицата со попреченост во редовните спортски активности на сите нивоа;
- (б) за обезбедување дека лицата со попреченост имаат можност да организираат, развиваат и учествуваат во спортски и рекреативни активности специфични за попреченоста, и поради тоа, да поттикнуваат обезбедување, на еднаква основа со другите, на соодветни инструкции, обука и ресурси;
- (в) за обезбедување дека лицата со попреченост имаат пристап до спортски, рекреативни и туристички објекти;
- (г) за обезбедување дека децата со попреченост имаат еднаков пристап за учество во игровни, рекреативни, слободни и спортски активности, вклучувајќи и активности во рамки на училишниот систем;
- (д) за обезбедување дека лицата со попреченост имаат пристап до сервисни служби кои се занимаваат со организирање на рекреативни, туристички, слободни и спортски активности.

15 Како резултат на воспоставената соработка помеѓу здружението Театар ПИ и РЦПЛИП – ПОРАКА, во измината деценија реализирани се 8 мултимедијални перформанси кои опфатија театарски претстави, изложби и концерти, во кои актери се лица со интелектуална попреченост.

16 Извор: Извештај за работа на Националното координативно тело за имплементација на Конвенцијата за 2019 година.

[Законот за спорт](#) како надлежности на општините, општините во градот Скопје и градот Скопје предвидува поддржување на системот на спортски манифестации и форми на натпревари за лица со посебни потреби. Истражувањето покажува дека оваа законска можност не се реализира соодветно насекаде низ државата, односно се забележува дека само поголемите општини се јавуваат како поддржувачи на спортски активности за лица со интелектуална попреченост. Позитивен пример кој би можел да се мултиплицира како позитивна практика и во други општини е активност на Град Скопје, кој за своите граѓани со различни видови попреченост обезбедува бесплатни термини за спортување во соодветно опремена физкултурна сала, со поддршка од обучен персонал.

Пристапот до спортување и рекреација е овозможен за децата со интелектуална попреченост кои се вклучени во образовниот систем, кои во рамките на наставната програма и училишните активности имаат можност да

бидат вклучени во одредени форми на спортување. До некој степен, ова се однесува и на децата/лицата со интелектуална попреченост кои се вклучени во социјални услуги (особено дневни центри) каде спортувањето и рекреацијата се опфатени како програмски активности. За лицата со потешок степен на интелектуална попреченост не се обезбедува соодветна поддршка за вклучување во спортско-рекреативни активности.

Спортот и рекреацијата за лицата со интелектуална попреченост најчесто се поддржани од граѓанскиот сектор. Како пример може да се истакнат активностите на РЦПЛИП – ПОРАКА кој во изминатите петнаесетина години организираше по две спортско – рекреативни манифестации годишно за корисниците на своите дневни центри. Исто така, значајни се активностите на Специјална олимпијада Македонија, организација која обезбедува учество на лицата со интелектуална попреченост на спортски активности на национално и меѓународно ниво.

16

Национална координација и национален мониторинг

Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост во членот 33 ги дава обврските на државата да обезбедат ефикасна координација и мониторинг на имплементацијата на одредбите од Конвенцијата:

1. Државата треба да назначи една или повеќе главни точки во рамките на регулирањето на проблематиката поврзана со имплементација на оваа Конвенција, и да обрне должно размислување за воспоставувањето или за назначувањето на механизам за координација во рамките на регулирањето, со цел да се олеснат поврзаните акции во различни сектори и на различни нивоа.
2. Државата треба да одржува, зајакнува, назначи или воспостави работна рамка во која ќе се опфатат еден или повеќе независни механизми, каде е соодветно, за промовирање, заштитување и мониторинг на имплементацијата на оваа Конвенција. При назначувањето или воспоставувањето на ваков механизам, државата треба да ги земе предвид принципите поврзани со статусот и функционирањето на националните институции за заштита и унапредување на човековите права.
3. Граѓанското општество, особено лицата со попреченост и организациите кои ги застапуваат ќе бидат вклучени и целосно ќе учествуваат во процесот на мониторинг.

Националното координативно тело за имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост

[Националното координативно тело за имплементација на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост при Владата на Република Северна Македонија](#) е формирано со одлука на Владата во април 2018 година. [Националното координативно тело е составено од вкупно 14 членови и нивни заменици](#) (претставници од Канцеларијата на Претседателот на Владата на Република Северна Македонија и релевантни министерства,

вклучувајќи два претставници на организации на лица со попреченост). Во сегашниот состав, како делегиран претставник на Националниот совет на инвалидски организации на Македонија, во работата на ова владино тело е вклучен претставник на РЦПЛИП – ПОРАКА, што е добра можност за директно влијание во креирањето на националните политики за правата на лицата со интелектуална попреченост.

Формирањето на Национално координативно тело за имплементација на Конвенцијата на ООН за правата на лицата со попреченост претставува обврска на државата согласно член 33, став 1 од Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост. Како национален механизам за имплементација на Конвенцијата, врши координација на министерствата и институциите под нивна надлежност за активностите кои треба да ги преземат и да ги почитуваат начелата и принципите од Конвенцијата на ООН. Исто така, Националното координативно тело соработува со лицата со попреченост и со нивните репрезентативни организации. Воедно, Националното координативно тело предлага и доставува мислења за законски и

подзаконски акти во склад со начелата на Конвенцијата и директно придонесува за унапредување на човековите права на лицата со попреченост. Секоја година, Националното координативно развива и координира спроведување на годишни акциски планови, кои се базираат на препораките од Заклучните согледувања на Комитетот на ОН за правата на лицата со попреченост. Актуелното координативно тело го наследи претходното Национално координативно тело за еднакви права на лицата со инвалидност (формирано во 2001 година), во кое беа подеднакво застапени релевантните министерства и репрезентативните национални организации - членки на НСИОМ.

Национален механизам за следење на имплементацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост

По точно 10 години од ратификацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лица со попреченост, државата конечно ја реализираше обврската за воспоставување на независен механизам за следење на имплементацијата, која произлегува од членот 33, став 2 на Конвенцијата.

Во април 2021 година, Народниот правобранител и Канцеларијата на постојаниот претставник на ОН организираа промоција на националната рамка за мониторинг која опфаќа вкупно 22 граѓански организации на лица со различни видови попреченост, презентирајќи ја улогата на Народниот правобранител како национален механизам за следење на имплементацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост. Во втората половина на 2021 година, Народниот

правобранител – Механизам за следење на имплементацијата на Конвенцијата на ОН за правата на лицата со попреченост го одржа првиот состанок на Националната рамка за мониторинг, одржа повеќе состаноци со претставници на граѓански организации на лицата со попреченост, при што се разговараше за приоритетите и главните потреби на лицата со попреченост и нивните репрезентативни организации.

РЦПЛИП – ПОРАКА е вклучен во работата на националната рамка за следење на имплементацијата на Конвенцијата и очекува дека со правилен пристап и заедничка соработка со Народниот правобранител, рамката ќе ги постигне предвидените резултати за заштита и унапредување на човековите права на лицата со попреченост.

**Републички центар за поддршка на лица
со интелектуална попреченост - ПОРАКА**

ул. "Орце Николов" бр. 122, 1000 Скопје

тел.: 02/329 69 61

e-mail: poraka@t.mk

web: www.poraka.org.mk